

ВПЛИВ ЄС НА РОЗВИТОК ЄВРО-АМЕРИКАНСЬКОГО ВИМІРУ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджується зовнішня політика ЄС та європо-американські відносини за останні 10 років у контексті міжнародної безпеки. Аналізується політологічна думка спеціалістів, зокрема, у сфері зовнішньої політики та безпеки, етапи її розвитку та сучасний стан.

Ключові слова: європо-американські відносини, європейська безпека.

В статье исследуется внешняя политика ЕС и европейско-американские отношения за последние 10 лет в контексте международной безопасности. Анализируется мнение специалистов-политологов, в частности, в сфере внешней политики, этапы ее развития и современное состояние.

Ключевые слова: европейско-американские отношения, европейская безопасность.

The article examines the EU foreign policy and European-American relations over the past 10 years in the international security context. Opinion of politologists, particularly in the area of foreign policy, the stages of its development and current status is analyzed.

Key words: European-American relations, European security.

Актуальність теми дослідження. Розгляд статусу міжнародної організації як гравця на світовій арені ґрунтується на аналізі наявності в неї ряду ознак, що визначають можливості організації, а саме: сильної економіки, військової потужності, великого дипломатичного і політичного потенціалу, а також присутність цих можливостей у різних регіонах. Чим вищі показники організації за цими складовими, тим більша ймовірність того, що її позиція буде визначальною при вирішенні як основних політичних, так і багатьох економічних глобальних світових проблем.

Європейський Союз має високі показники статусу міжнародної організації по всіх основних ознаках. У багатополлярному світі, що формується, з 4-х головних центрів наукового прогресу ЄС належить друге місце (24 % світових витрат на наукові розробки), перше займають США (35 %), Японія і Китай мають приблизно по 12 % [1]. ЄС належить одна з найбільших часток у світовій торгівлі, союз є найбільшим донором допомоги країнам, що розвиваються [2]. Союз має в своєму розпорядженні унікальний набір інструментів зовнішньої політики: торгівля та угоди про асоціацію різних видів, гуманітарна допомога. Розширення координаційної функції ЄС у Генеральній Асамблеї ООН демонструє глобальну роль Союзу.

Однією з основних сучасних проблем є забезпечення глобальної безпеки у світі. Роль і проблемні питання впливу ЄС на цей процес широко висвітлюються в публіцистичних джерелах з різних позицій. Видається *актуальним* розгляд питань глобальної безпеки через призму розвитку взаємовідносин ЄС-НАТО.

Метою даного статті є аналіз проблемних питань впливу ЄС на забезпечення глобальної безпеки в сучасних умовах розвитку взаємин ЄС з НАТО і з США як ядра цього союзу.

Об'єктивний аналіз позиції ЄС у питаннях забезпечення глобальної безпеки має спиратися як на зовнішні, так і на внутрішні фактори існування і розвитку Союзу.

Наприклад, проблеми єдності 27 членів Союзу у зовнішній політиці пов'язані з тим, що багато держав-членів ЄС орієнтуються на забезпечення власної безпеки, в першу чергу, на основі поєднання вже перевірених стратегій: самостійної національної, на основі двосторонніх і багатосторонніх угод, спеціальних угод, співробітництва в рамках НАТО і ООН. Ці країни вибирають шлях прямої взаємодії з ЄС тільки в тому випадку, коли твердо впевнені, що колективні європейські дії дійсно допоможуть знизити фінансові та ресурсні витрати при досягненні поставленої мети.

Однак, незважаючи на відмінності держав-членів у підходах до забезпечення власної безпеки, Європейському союзу, в цілому, вдається дотримуватися загальних позицій у спільних діях під час вироблення політичних декларацій по відношенню до глобальної світової безпеки. Крім внутрішніх протиріч в Союзі, необхідно враховувати реальні географічні можливості ЄС, а також особливості формування Брюсселем зовнішньополітичних стратегій, які склалися історично.

Що стосується географічного аспекту впливу ЄС, то в даний час майже у всіх частинах світу є об'єкти політики ЄС, охоплені торгівлею, співпрацею, партнерствами та угодами про асоціацію (наприклад,

згідно Барселонського процесу ЄС інвестував понад 16 млн євро в проекти в Північній Африці [3]). Характерною рисою зовнішньої політики Брюсселя є формування таких політичних, торгових угод та угод про взаємну співпрацю, при яких акцент робиться на позитивні аспекти, а не на негативні (пряником, а не батоном). Енергійне використання цивільних стратегій для зниження загроз безпеки після закінчення холодної війни вироблено ЄС на базі 50-річного досвіду будівництва міцної мережі громадянського співробітництва в Західну Європу. Це допомогло відкрити нову еру у відносинах, коли цивільні стратегії, такі як гранти на розвиток, стратегічні інвестиції, юридичні угоди, консультації, торговельні пільги тощо, стали основними інструментами зовнішньої політики ЄС.

Деякі автори вважають об'єктивним відмінність підходу Європейського Союзу до питань безпеки від підходу Сполучених Штатів Америки [4]. У США домінуючим є військова міць, яка недоступна для європейців, що змусило ЄС розробити невійськові, більш м'які підходи до безпеки, які є відображенням його військової слабкості.

Так чи інакше, ЄС буде в змозі взяти на себе роль по-справжньому глобального гравця, іншими словами, порівнювати себе з США з точки зору політичного та економічного потенціалу, коли у нього з'явиться внутрішня узгодженість. Необхідно вирішити внутрішні і зовнішні регіональні проблеми, перш ніж Союз зможе повністю розкрити себе в галузі забезпечення глобальної світової безпеки.

Союз вже зараз має доступ до повної шкали інструментів міжнародної дипломатії, в тому числі до військової складової, що базується на розумінні міжнародних конфліктів на основі домінування ліберальних цінностей: демократії, прав людини, основних свобод і верховенства закону, які розглядаються ЄС як основи стабільного і безпечного світу [5].

Військові засоби, що розглядаються як практичні інструменти, дозволяють Союзу брати активну участь у вирішенні конкретних кризових ситуацій. Країни ЄС входять в декілька військових угод, центральною з яких є НАТО.

У найближчому майбутньому ЄС потребує НАТО з сильними США у складі цього блоку. США також мають потребу в НАТО, щоб узаконити свою постійну присутність і вплив у Європі. Однак форма, у якій Альянс буде існувати, надалі залишається дуже невизначеною.

Існують дві думки з оцінки існування Альянсу та його розвитку в майбутньому.

Широкий спектр аналітиків стверджує, що Альянс, незважаючи на всі наміри та цілі, як військовий інструмент, вже мертвий [6; 7]. Наводиться чотири основні групи аргументів на користь цього твердження. Перший пов'язаний з наслідками розширення ЄС. Чим більше НАТО охоплює Центральну та Східну Європу (ЦСЄ), тим більше Альянс буде нагадувати ОБСЄ і поступово стане трохи більшим, ніж дискусійний клуб. Більше того, розширення ЄС на

схід ставить під сумнів первісний сенс існування НАТО (зміцнення Західної Європи) і створює нові проблеми для Альянсу. Зрушення центру ваги Альянсу на схід приніс з собою набагато більше проблем, ніж конструктивних рішень. У той же час, критики стверджують, що розширення, в кінцевому підсумку (незалежно від офіційної пропаганди НАТО), послаблює, а не зміцнює Альянс у військовому відношенні.

Військові міркування складають другий набір аргументів. Можливість зменшення ролі Альянсу не знімалася з порядку денного з 90-х, а з моменту приєднання країн ЦСЄ в 2004 році ця проблема значно посилилася. З часів Косово, американські військові вважають за краще вести війни високої інтенсивності поодиночі або з одним (двома) союзниками, здатними до взаємодії. Сили реагування НАТО (NRF), які частково спрямовані на подолання або рішення подібної проблеми, занадто слабкі. Перенесення акценту фінансових витрат союзників на чисто Європейську безпеку є європейською відповіддю США.

Третій набір аргументів має відношення до природи спілок в цілому і НАТО зокрема. Основні функції НАТО в даний час або відпали, або стали більш невизначеними і розпливчастими. Спроби зберегти старі відносини всередині НАТО, засновані на ностальгії, корпоративізмі або просто цинізмі. Так, за словами заступника міністра оборони Пола Вулфовіца в 2002 році, «місія визначає коаліцію» [8].

Четвертий – найсуттєвіший – набір аргументів пов'язаний з розбіжністю позицій ЄС і США. Після подій 9/11 ріст трансатлантичних розбіжностей став настільки інтенсивним, що Альянс не витримує напруги. Незалежно від загальних інтересів в боротьбі з тероризмом, ЄС і США мають різні кінцеві глобальні цілі та пріоритети політики. У них різні методи і підходи, значна нерівність сил і можливостей. ЄС практично не має шансів здійснення серйозного впливу на політику США (навіть шляхом розгортання військової потужності) [8].

Прихильники того, що НАТО буде і далі нормально функціонувати, наводять наступний основний аргумент. У світі нових загроз НАТО буде продовжувати функціонувати як простий гарант стабільності в класичній (євроатлантичній) регіональній зоні. НАТО буде спільно з ЄС продовжувати консолідуватися на основі необхідності посилення боротьби з міжнародним тероризмом [8].

Не заперечуючи справедливості аргументів на користь загострення проблем між ЄС і НАТО (ЄС-США), які безумовно вимагають дозволу, необхідно погодитися з прихильниками другої думки, заснованої на прогнозуванні поліпшення взаємодії структур ЄС-НАТО в умовах прояви світового тероризму.

Майбутня роль європейців в НАТО багато в чому залежить від прогресу СЗПБ.

Історія Європейського союзу вказує на те, що Брюссель не відмовиться від розвитку своїх військових сил. Феноменальний успіх європейської економічної

інтеграції затьмарив той факт, що її творці на перших порах збиралися рушити вперед саме політичне і військове об'єднання Західної Європи. Після підписання Договору про створення Європейського співтовариства вугілля та сталі в 1951 р. в Парижі, почалася активна підготовка до будівництва другої після економічної «опори» об'єднаної Європи – політичної. Ця підготовка забезпечила підписання 27 травня 1952 р. в Парижі договору про Європейське оборонне співтовариство (ЕОС). До нього увійшли перші шість членів ЄС, що і в першій Паризькій договір: Бельгія, Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди і Франція, яка по праву і при порушенні алфавітного принципу повинна була б стояти на чолі цього списку як головний ініціатор інтеграційних процесів. На ім'я французького прем'єр-міністра Рене Плевена, одного з найактивніших поборників ЕОС, ця програма часто іменувалася «планом Плевена» [9]. ЕОС замишлялася як військове угруповання у складі 40 дивізій: 14 французьких, 12 німецьких, 11 італійських і 3 від країн Бенілюксу [10]. Армія повинна була мати єдину військову форму і загальний прапор. Передбачалося спільне навчання і загальна система забезпечення військовою технікою. Однак провал ратифікації Договору про ЕОС в Національних зборах Франції в 1954 р. перекинув європейську інтеграцію на рейки економіки, де європейці добилися вражаючих успіхів. Ідея про Спільну безпеку і оборону була забута на десятиліття. І тільки в Єдиному європейському акті (1987 р.) було висловлено в самій загальній формі побажання про співробітництво з питань європейської безпеки. Тоді в 1988 році Франція і Німеччина, створили об'єднану бригаду, яка виросла потім у Єврокорпус зі штаб-квартирою у Страсбурзі. Потім, в Маастрихтському договорі (1993 р.), було зафіксовано, що така політика може еventуально включати формування спільної оборонної політики, яка з часом може привести до спільної оборони. Положення останнього договору розвинув Амстердамський договір (1997 р.), де сформульовані головні напрямки такої оборонної політики. Європейська рада стала приймати рішення про формування спільної оборонної політики. Були визначені сфери її застосування: гуманітарні завдання, завдання підтримання миру і завдання бойових сил в управлінні кризами, включаючи миротворчість. Амстердамський договір включив ЗЄС до Європейського Союзу. Також був узгоджений пост Генерального секретаря Ради міністрів ЄС – Верховного представника з питань зовнішньої політики і політики безпеки. Для ЄС конкретизація цілей ЄПБО була величезним кроком вперед.

Досі не вщухає дискусія про причини такого різкого повороту ЄС до будівництва спільної оборони. Є сенс більш детально викласти міркування з цього приводу.

По-перше, головною причиною був, мабуть, економічний успіх ЄС, перетворення його в сильну економічну державу, яка не володіє разом з тим сумірною військовою потужністю. Цю проблему по своєму описала Європейська комісія на початку

2000 р. у своїй програмі «формуєчи нову Європу»: «Наша мета полягає в тому, щоб зробити Європу глобальною дійовою особою з політичною вагою, яка б відповідала нашій економічній силі, дійовою особою, здатною говорити сильним голосом і вносити зміни у здійснення світових справ» [11]. Таким чином, економічна міць ЄС визначила спроби посилення його ролі в міжнародній безпеці і обороні.

По-друге, зі зникненням загрози з боку СРСР НАТО перестало повністю задовольняти національні інтереси європейців. Конфлікти на Балканах показали неадекватність можливостей Європи у спробах вирішення таких конфліктів. У міжнародних силах UNPROFOR, створених ООН в 1992 р. для Боснії та Герцеговини, брали участь контингенти близько 40 країн, половина з яких – європейські. Але керував на практиці Вашингтон. Більшість бойових завдань у Косово були вирішені не під командуванням НАТО, а під прямим командуванням США. При цьому 92 % військових сил США, не пов'язаних з НАТО, зробили роль Альянсу в американському стратегічному плануванні практично непомітною. Балкани породили певні настрої обмеженості у військово-політичних колах європейських членів НАТО, які входили і в ЄС. Одночасно, об'єднання Німеччини на тлі зростаючого розчарування в політиці США розв'язало побоювання європейців в «Німецькій загрози». У період холодної війни не було практично ніяких європейських проблем регіональної безпеки. Після холодної війни, як пояснює Джеймс Бейкер III, «позицію США в 1991 році визначало те, що тоді ЄС міг впоратися з югославською кризою, і найголовніше, на відміну від Перської затоки, не було поставлено на карту життєво важливі національні інтереси США». Варто також згадати наступну тенденцію: послідовне поглиблення взаємозалежності у Західній Європі породило складну мережу структур співробітництва в регіоні з центральною роллю Європейського союзу. З плином часу співробітництво почало включати в себе оборонну сферу. Пояснюючи, побічний ефект від оборонної промисловості, Терренс Р. Гуай цитує інтерв'ю з офіційними чиновниками Західноєвропейського союзу: необхідність інтеграції оборонної промисловості Європи йде «як з боку промисловості так і сторони національних урядів. Це новий вимір в організації ринку, який штовхає промисловості з реструктуризації і консолідації» [11].

Декомпресія європейського безпекового середовища в період після закінчення холодної війни сприяла переключенню уваги від глобальних проблем на нові регіональні загрози безпеки, які стали швидко поширюватися в європейському регіоні. Жахлива нестабільність у всій колишній радянській зоні з проблемами економічної, демографічної та політичної нестабільності поруч з кордонами країн учасниць Європейського Союзу також створювали імпульс для створення своєї військової організації. Поява нових загроз і підштовхнуло правлячі кола країн ЄС до перегляду того стихійного байдужості по відношенню до власне європейських проблем безпеки та оборони,

яка домінувала багато років. Перший цикл рішень був сформульований на базі німецьких пропозицій на Кельнському саміті ЄС (3-4 червня 1999 р.), який проголосив: «Ми, члени Європейської ради, сповнені рішучості, щоб Європейський Союз став грати свою повноцінну роль на міжнародній арені» [10]. Хоча в перших Кельнських рішеннях були закладені зародки всіх майбутніх основних заходів, саме саміт у Ніцці в грудні 2000 р. прийняв рішення про створення постійної політичної і військової структури. На чолі їх стоїть Комітет з політики і безпеки (КПБ), в який входять представники країн ЄС в ранзі послів. У разі кризи КПБ покликаний здійснювати політичний контроль і стратегічне керівництво операціями сил ЄС. Нижче знаходиться Військовий комітет Європейського Союзу (ВКЕС), він реалізує військовий контроль і керує Військовим штабом Європейського Союзу (ВШЕС), який володіє системою раннього попередження, оцінкою ситуацій, стратегічним плануванням, безпосереднім управлінням європейськими національними та багатонаціональними силами.

Представники КПБ активно беруть участь у всьому цьому процесі.

Досить швидко були сформовані тимчасові нові органи. Вони стали постійними в період шведського головування в ЄС на початку 2001 р.: КПБ – 22 січня, ВКЕС – 9 квітня, ВШЕС – 11 червня. Ще один орган – Комітет з цивільним аспектам управління кризами, створений в кінці 2000 р., – також приступив до роботи.

Другий цикл рішень був прийнятий на Гельсінському саміті ЄС (10-11 грудня 1999 р.). Саміт сконцентрував свої зусилля на виробленні концепції формування європейських сил швидкого реагування: забезпечити до 2003 р. здатність швидко, протягом 60 днів розгорнути і підтримувати протягом мінімум одного року сили корпусного рівня (до 15 бригад або 50-60 тисяч особового складу). Вони повинні бути повністю забезпечені всім необхідним і мати в розпорядженні командні, розвідувальні, транспортні та інші структури. Повинен бути створений і необхідний резерв для ротачії розміщених сил.

Таким чином рішення Кельнського, Гельсінського і Ніццького самітів почали зменшувати залежність Європи від НАТО як єдиного засобу для регіональної і геостратегічної безпеки.

20 листопада 2000 відбулася «Конференція за зобов'язаннями про збройні сили», на якій члени ЄС визначили контингенти, що виділяються ними до складу європейських військ. Ці зобов'язання зафіксовані в спеціальному «Каталозі сил». Загальна чисельність виділених сил перевищила 100 тис. військовослужбовців, плюс близько 400 бойових літаків і 100 суден. Найбільші контингенти виділили Німеччина (13 500 осіб, 93 літака, 20 суден), Великобританія (12 000 осіб, 72 літака, 18 суден) і Франція [10].

На саміті в Ніцці (7-10 грудня 2000 р.), який приділив основну увагу завданням, що мають назву в ЄС «цілі колективних можливостей», були прийняті нові програми в наступних областях: «стратегічна

мобільність з метою доставки сил на полі операцій; штаб-квартири для забезпечення сил розвідувальною інформацією, а також ресурсами для проведення пошукових і рятувальних дій в оперативних умовах; засоби оборони проти ракет «земля – земля»; високоточні види зброї». У шведському Гетеборзі (15-16 червня 2001 р.) Європейська рада розробила детально продуману політику проведення спільних навчань майбутніх сил швидкого реагування та всіх необхідних структур Євросоюзу для відпрацювання їх колективних дій в кризових ситуаціях. На другу половину 2001 р. естафету прийняла Бельгія, проголосивши подальший розвиток СЗПБ своїм центральним завданням і вирішила докласти особливих зусиль до прискорення термінів оперативної готовності європейських сил. Таким чином, ЄС наполегливо просувається вперед.

Активні дії ЄС по своєму військовому зміцненню поки не дають підстав вважати, що Союз став єдиним оплотом безпеки в Європі. Останні події в Косово, Афганістані та Лівії зайвий раз продемонстрували міцність спільних інтересів і цілей, міцну сполучну роль натовської дисципліни.

Однак у системі взаємин ЄС-США взаєморозуміння припиняється там, де в суперечність із загальними інтересами і деклараціями вступають національні або конкретні групові інтереси, часто більш потужні і стійкі. І такі інтереси проявляються в діях Євросоюзу досить чітко. Вашингтон дуже поблажливо поставився до перших зусиль ЄС, спрямованих на створення нової політики в галузі безпеки і оборони, які призвели, у свою чергу, до проголошення взаєморозуміння і злагоди НАТО і ЄС на офіційному рівні. Вашингтонський саміт НАТО, присвячений 50-річчю організації (23-24 квітня 1999 р.), привітав рішення ЄС розвивати автономний військовий потенціал, який може діяти незалежно від НАТО. Також Вашингтон привітав створення об'єднаної армії між Францією і Великобританією в 2010 році.

Однак насправді стала виявлятися нова, більш складна, американська позиція, що складається з декількох компонентів. Перш за все, це занепокоєння, як би СЗПБ не нашкодила цілісності НАТО. Не останню роль тут відіграє бажання Вашингтона включити новий європейський процес в рамки НАТО, щоб європейські члени НАТО збільшили свій фінансовий внесок до бюджету організації. Також це повинно розв'язати побоювання про сумісність сил ЄС зі своїми американськими колегами, що дозволяє уникнути подальших стратегічних і структурних розбіжностей між НАТО і СЗПБ. Результатом втілення цієї позиції була розробка плану створення Сил реагування НАТО, який був вперше обговорений на спеціальній нараді міністрів оборони країн НАТО у Варшаві (25 вересня 2002 року) і прийнятий на саміті НАТО в Празі (21-22 листопада 2002 року) [12]. Хоча в цьому плані беруть участь 15 країн, в реалізації є певні важкі моменти, наприклад, питання про спільне навчання. Якщо ці Сили не будуть регулярно тренуватися разом, їх бойова ефективність буде під сумнівом.

Іншою чисто військовою проблемою є розмір Сил. Багато аналітиків стверджують, що сили в 13 тисяч чоловік занадто малі, щоб бути значущими для відносин ЄС-США. Існує проблема сумісності на політичному рівні, ключове питання якої полягає в тому, що ЄС і США важко домовитися про те, наскільки основні стратегічні інтереси США та ЄС у рамках НАТО є ідентичними, просто сумісні або насправді розходяться. Тому немає ніякої впевненості в тому, що за допомогою Сил реагування НАТО США зможе вирішити свої проблеми.

Таким чином, можна констатувати: – незважаючи на спроби Вашингтона і Брюсселя залагодити розбіжності шляхом вдосконалення договірної бази (як, наприклад, Берлін) та інтенсивне продовження співпраці в рамках Альянсу, основні проблеми розвитку трансатлантичного партнерства – досить часто роз'єднання позицій щодо практики міжнародного втручання і дублювання європейцями структур НАТО –

збереглися. Спроби Вашингтона, шляхом використання підконтрольних йому ресурсів, добитися політичного контролю над військовими програмами ЄС не дали відчутних результатів. З іншого боку, для європейців залишається актуальною проблема неготовності до виконання завдань, що вимагають швидкого реагування;

ЄС, у цілому, сформував власне бачення побудови структури відносин з НАТО і веде активні переговори щодо її вдосконалення. При цьому підкреслюється, що «розвиток консультацій та співпраці між ЄС і НАТО повинен мати місце при повній повазі до автономності прийняття рішень ЄС». Але саме такий підхід зустрічає опір у НАТО, де все ж сподіваються зберегти структурне лідерство Альянсу у формуванні системи європейської безпеки. Взаємна політична співпраця вимагає, принаймні, виконання двох умов: додаткової політичної волі держав та розвитку структурного потенціалу, здатного забезпечувати успішну реалізацію взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рогов С. М. Доклад Директора Института США и Канады РАН, член-корреспондента РАН Рогова Сергея Михайловича на заседании Президиума Российской академии наук [Електронний ресурс] / С. М. Рогов; 16.03.2010. – Режим доступу : <http://www.iskran.ru/news.php?id=91>.
2. Ферреро-Вальднер Б. Европейскому союзу 50 лет [Електронний ресурс] / Б.Ферреро-Вальднер; 24.03.2007. – Режим доступу : http://zn.ua/ARCHIVE/evropeyskomu_soyuzu_50 лет-49544.html.
3. The Barcelona Process [Електронний ресурс] / 11.11.2011. – Режим доступу : http://www.eeas.europa.eu/euromed/barcelona_en.htm.
4. Kagan R. Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order / R. Kagan. – USA : Knopf, 2003. – 112 p.
5. Larsen H. The EU: A Global Military Actor? / H. Larsen // Cooperation and Conflict September. – 2002. – № 3. – P. 283–302.
6. Gedmin J. The Alliance is Doomed [Електронний ресурс] / J. Gedmin; 20.05.2002. – Режим доступу : <http://pqasb.pqarchiver.com/washingtonpost/access/120590360.html?FMT=ABS&FMTS=ABS:FT&date=May+20%2C+2002&author=Jeffrey+Gedmin&desc=The+Alliance+Is+Doomed>.
7. Krauthammer C. NATO is Dead; Long Live NATO [Електронний ресурс] / С. Краутхаммер; 24.05.2002. – Режим доступу : http://townhall.com/columnists/charleskrauthammer/2002/05/24/nato_is_dead_long_live_nato.
8. Howorth J. ESDP and NATO: Wedlock or Deadlock? / J. Howorth // Cooperation and Conflict September. – 2003. – № 3. – P. 235–254.
9. Богатуров А. Б. Проект создания единой европейской армии [Електронний ресурс] / А. Б. Богатуров ; 11.11.2011. – Режим доступу : <http://www.obraforum.ru/lib/book3/chapter4.htm>.
10. Журкин В. В. Европейская оборона: от мифа к реальности / В. В. Журкин // Современная Европа. – 2001. – № 3. – С. 45–56.
11. Penska S. EU Security Cooperation and the Transatlantic Relationship / S. Penska // Cooperation and Conflict September. – 2003. – № 3. – P. 255–280.
12. Schweiss C. Sharing Hegemony: the future of transatlantic security / C. Schweiss // Cooperation and Conflict September. – 2003. – № 3. – P. 211–234.

Рецензенти: *Колісніченко А. І., д.і.н., професор;*
Левченко Л. О., к.політ.н., доцент.

© Ратніков М. І., 2012

Дата надходження статті до редколегії 16.12.2011 р.